

Wanda I. Rusieckaja, Aleksander L. Puszkina

Narodowa Akademia Nauk, Mińsk, Białoruś

MORALNO-PRAWNE WYCHOWANIE UCZNIÓW

Słowa kluczowe: młodzież, edukacja moralna, edukacja prawna

Streszczenie: Szkoła, jednocześnie z podstawową funkcją nauczania i przyswojenia nowej wiedzy, realizuje moralno-prawne wychowanie uczniów. W trakcie prowadzenia ogólnopństwowego socjologicznego sondażu wśród 1187 uczniów szkół podstawowych, gimnazjów i liceów (stanowi to grupę respondentów reprezentatywną pod względem liczebności populacji narodowej), ustalono źródła ich informacji na temat problemów moralnych i prawnych wśród młodzieży szkolnej. Do podstawowych źródeł należy zaliczyć: środki masowej informacji, zajęcia szkolne, rodzice i rodzeństwo, przyjaciele i rówieśnicy, filmy w telewizji i kinie, literatura specjalna. Uzyskane rezultaty pozwalają mówić o wysokim poziomie poinformowania uczniów, jednak istnieje znacząca rozbieżność między poziomem wiedzy i realnym zachowaniem uczących się. Najważniejszym warunkiem umocnienia podstaw moralno-prawnego wychowania uczniów jest ich praktyczny udział w ogólnospołecznych, uczniowskich organizacjach, gwarantujących przestrzeganie zasad społecznej samokontroli, porządku i dyscypliny w szkole, chroniących prawa uczących się i ich nauczycieli. A właśnie to ogniwo w systemie moralno-prawnego wychowania młodzieży szkolnej jest prawie nieobecne we współczesnej szkole. W trakcie prowadzonego badania wydzieliśmy cztery niemal jednakowe grupy uczących się i okazało się, że tylko w jednej z nich moralno-prawne kompetencje mają charakter wewnętrznych przekonań. Przedstawiciele trzech pozostałych grup kierują się w swoim zachowaniu pobudkami zewnętrznymi i przymusem.

MORAL AND LEGAL EDUCATION OF STUDENTS

Key words: teenagers, moral education, legal education

Summary: The process of moral grounds' acquisition begins within a family. However, the most important role is not played by a verbal contact between parents and a child, but setting a good example. The source of moral and legal problems in the teenagers' conduct should be traced in the lack of coherence of adults' behavior and the information they convey to young people. The most important condition for moral and legal education of teenagers is their participation in student organizations which introduce the rules of social independence and encourage students to its obedience, as well as obeying school's order and discipline. That is the link of students' education which is almost unnoticeable in the contemporary school.

Wraz z główną funkcją nauczania i opanowania nowej wiedzy szkoła realizuje moralno-prawne wychowanie nieletnich. Przyswojenie podstaw moralności, a także praw i obowiązków zaczyna się w rodzinie. Najważniejszą rolę w tym procesie odgrywa jednak nie tyle werbalne obcowanie rodziców z dzieckiem, ile przykład właściwego zachowania. Jeżeli rodzice postępują niemoralnie, to nieważne ile razy powtarzaliby oni swoim dzieciom prawdy moralne, i tak nie zostaną one przyjęte. Właśnie w tym rozejściu się nie zawsze moralnego zachowania się dorosłych i przekazywanych przez nich informacji na temat tego, jak należy postępować w realnych sytuacjach, należy upatrywać źródła moralnych i prawnych problemów w postępowaniu dzieci i nastolatków.

W trakcie przeprowadzonych przez nas ogólnospołecznych badań ankietowych wśród 1187 osób uczęszczających do szkół podstawowych, gimnazjów i liceów (co stanowiło próbę reprezentatywną), ustalono źródła informacji o moralnych i prawnych problemach dotyczących uczniów. Podstawowymi źródłami tej informacji okazały się w kolejno (według wskaźników malejących): środki masowego przekazu, zajęcia szkolne, rodzice i rodzeństwo, przyjaciele i rówieśnicy, filmy (w telewizji i kinie) oraz literatura specjalistyczna. Uzyskane dane pozwalają stwierdzić wysoki poziom wiedzy uczniów, jednak zauważalny jest znaczący rozróżnienie między tym poziomem a realnym zachowaniem badanych.

Najważniejszym warunkiem wzmocnienia podstaw moralno-prawnego wychowania uczniów jest ich uczestnictwo w społecznych, uczniowskich organizacjach, umożliwiających przestrzeganie zasad społecznej samorządności oraz porządku i dyscypliny w szkole. Właśnie to ogniwo w systemie moralno-prawnego wychowania uczniów jest prawie nieobecne we współczesnej szkole. W trakcie naszych badań wydzielono cztery jednakowe grupy uczniów, ale tylko w jednej z nich moralno-prawna wiedza miała swoje potwierdzenie w wewnętrznych przekonaniach badanych. Przedstawiciele trzech pozostałych grup kierowali się w swoim zachowaniu zewnętrznymi motywami i potrzebami. Te cztery grupy uczących się można określić następująco:

1. Grupa normatywno-moralna (wzorcową), członkowie której uważają, że każdy człowiek powinien przestrzegać prawa dlatego, że w przeciwnym przypadku społeczeństwo rozpadnie się, a naruszanie prawa jest niemoralne, niegodne;
2. Grupa normatywno-egoistyczna, według członków której każdy człowiek powinien przestrzegać prawo dlatego, żeby nie trafić do sądu;
3. Grupa nienormatywno-pragmatyczna, której członkowie głoszą pogląd, że prawo nie jest dogmatem i można je naruszać wówczas, jeśli zagraża życiu lub nie odpowiada wymaganiom rzeczywistości;
4. Grupa nienormatywno-egoistyczna, w której dominuje przekonanie, że prawo można naruszać zawsze wtedy, gdy wygodne jest to dla jednostki i kiedy nie jest coś prawem zakazane.

Wypada zwrócić uwagę na określone uwarunkowania wyodrębnionych grup, szczególnie dotyczy to drugiej i trzeciej grupy, które oddzielone są bardzo cienką granicą. Zachowanie społeczne członków tych grup nie jest wzmocniana wyraźnymi przekonaniem względnie zgodnego z prawem zachowania się jednostki. Te grupy uczniów wymagają szczególnej uwagi w procesie moralno-prawnego wychowania w szkole.

Drugą grupę oznaczyliśmy jako normatywno-egoistyczną w związku z tym, że w tej grupie głównym czynnikiem powstrzymującym jest nie wewnętrzne przekonanie, a zewnętrzny przymus w rodzaju groźby kary za dokonanie przestępstwa. W sytuacji, gdy jednostka odczuwa możliwość dokonania naruszenia prawa i przy tym nie ponosi żadnej

odpowiedzialności, to ona tego dokona, ponieważ jej kulturę prawną określa nie wewnętrzne przekonanie, a przymus zewnętrzny. Dlatego najważniejszym zadaniem wychowawcy, nauczyciela w stosunku do osób uczących się i wychowywanych jest przekonanie ich o konieczności przestrzegania prawa nie tylko z obawy przed karą, ale i dlatego, że ostatecznie jest to dobre dla nich i otaczających ich ludzi oraz całego społeczeństwa.

Informacje na temat zagadnień prawnych uzyskują nieletni w pierwszej kolejności ze środków masowego przekazu – 69,2% i w procesie zajęć szkolnych – 55,9%. Co trzeci respondent otrzymuje te informacje od przyjaciół i rówieśników oraz z filmów emitowanych w telewizji i kinie, a co piąty ze specjalistycznej literatury. Tylko 3,8% badanych uczniów stwierdziło, że nie posiadają informacji na ten temat. Uzyskane wyniki wskazują na wysoki poziom poinformowania uczniów szkół ogólnokształcących w sferze problemów prawnych. Jednak biorąc pod uwagę podstawowe źródła tych informacji, uwzględniając ich jakość, a szczególnie niski poziom moralno-prawnej kultury produkcji kinowej, materiałów rozpowszechnianych przez środki masowej komunikacji, zakładamy ich negatywny wpływ na kształtowanie moralno-prawnej świadomości i tworzenie przez nie przesłanek do dewiacyjnego zachowania nieletnich. Jest to uzasadnione faktem, że otrzymane informacje od przyjaciół i rówieśników oraz z filmów telewizyjnych i w kinie, w większym stopniu charakterystyczne są dla członków trzeciej i czwartej spośród wyróżnionych przez nas grup, w porównaniu do grup pierwszej i drugiej. Jednocześnie zajęcia w szkole poświęcone zagadnieniom prawnym są najważniejszym źródłem informacji dla respondentów pierwszej i drugiej grupy, a w znacznie mniejszym stopniu dla respondentów z grupy trzeciej i czwartej. Przy dostatecznie wysokim poziomie poinformowania co czwarty respondent (26,9%) potrzebuje informacji uzupełniającej na temat prawa, prawie połowa (46%) jej nie potrzebuje. Należy przy tym zauważyć, że potrzeba takiej informacji prawnej zwiększa się w starszych klasach. Jeżeli wśród uczniów klas dziewiątych na potrzebę informacji wskazuje 23,5% badanych, to w jedenastej klasie takich uczniów jest 28,%. W związku z tym uważają oni (71,% uczniów klas dziewiątych, 76,9% klas dziesiątych i 79,3% jedenastych) za konieczne nauczanie w szkole takiego przedmiotu, jak podstawy prawoznawstwa. Odnotowana tendencja świadczy o tym, że w miarę wzrastania uczniowie zaczynają uświadamiać sobie wagę informacji prawnej, co naturalnie zwiększa ich zainteresowanie uzyskiwaniem i przyswajaniem odpowiedniej wiedzy.

Jeżeli będziemy rozpatrywać potrzebę informacji prawnej z punktu widzenia grup wydzielonych przez nas, to dany wskaźnik nie jest różnicującym. Zarówno potrzeba takiej informacji, jak i jej nieobecność w poszczególnych grupach, różnicują w sposób nieistotny. W pewnym stopniu można wyjaśnić to faktem, że brak informacji, której uczniowie z grup nienormatywnych nie otrzymują w czasie zajęć szkolnych i czytania specjalistycznej literatury, kompensują oni podczas spotkań z przyjaciółmi i rówieśnikami. Znaczy to, że jeżeli informacja prawna nie dociera ze źródeł oficjalnych, to dociera ona z mikrośrodowiska, z najbliższego społecznego otoczenia respondenta. Niestety, jakość i moralna strona takiej informacji, w szczególności jej oddziaływanie na uczących się, pozostają bardzo wątpliwe. Należy przy tym uwzględnić wiekowe właściwości uczących się, charakteryzujących się deficytem informacji i doświadczenia praktycznego.

Według nas, w pewnym zakresie obniżyć stopień negatywnego wpływu środków masowej komunikacji i społecznego otoczenia nieletniego, a także dawać systematycznie wiedzę na temat podstaw moralno-prawnych problemów wychowania może, obok rodziny,

państwowy system oświatowy. Przy tym, jeżeli celowym jest rozpoczynać podstawy wychowania moralnego od klas początkowych, to zasadniczy kurs informacji prawnej należy wyklądać w starszych klasach szkoły średniej.

Jednak we współczesnej szkole białoruskiej nie poświęca się dostatecznej uwagi przedstawionemu problemowi. Okazuje się, że tylko 28,3% respondentów wskazało, iż zajęcia, na których omawia się obywatelskie prawa i obowiązki, prawa dziecka, prowadzi się regularnie; 58,7% twierdzi, że takie zajęcia prowadzi się od przypadku do przypadku, a 13% przyznaje, że zajęć takich nie ma w ogóle. Ale nawet przy istniejącej praktyce epizodycznego prowadzenia zajęć na temat zagadnień prawnych, uczniowie wysoko oceniają efektywność tych zajęć: prawie 80% respondentów uważa je za pożyteczne. Jednak tylko 28,1% uczniów chciałoby, aby zajęcia z przedmiotu „Podstawy prawoznawstwa” były obowiązkowe. Prawie połowa badanych (48,4%) dostrzega z kolei potrzebę prowadzenia tych zajęć w formie fakultatywnej. Co czwarty respondent miał trudność z udzieleniem jednoznacznej odpowiedzi na temat konieczności prowadzenia w szkole zajęć z podstaw prawoznawstwa.

Najważniejszym warunkiem wzmocnienia moralno-prawnego wychowania uczniów jest praktyczne uczestnictwo w społecznych, uczniowskich organizacjach umożliwiających przestrzeganie zasad społecznej samorządności, porządku i dyscypliny w szkole, zarówno przez uczniów, jak i nauczycieli. Niestety, uzyskane dane świadczą o niedostatecznym rozwoju wymienionych form samorządności w kolektywach szkolnych. Na przykład, prawie co trzeci respondent (29,9%) miał problem z odpowiedzią na pytanie o to, czy w szkole istnieją takie organizacje (mimo, że w badaniach brali udział uczniowie starszych klas, tj. 9-11), a 15,9% badanych wprost stwierdziło, że w szkole nie ma organizacji tego typu. W ten sposób, prawie połowa (45,8%) starszoklasistów kwestionuje obecność jakichkolwiek form społecznej samorządności w kolektywach szkolnych, co w istotny sposób obniża możliwość efektywnego kształtowania moralno-prawnej świadomości uczniów.

Tabela 1. Opinie uczniów na temat konieczności nauczania prawoznawstwa, etyki i religioznawstwa (dane w %)

Przedmioty nauczania	Kategorie odpowiedzi	Wyodrębnione grupy badanych			
		typ normatywno-prawny	typ normatywno-egoistyczny	typ nienormatywno-pragmatyczny	typ nienormatywno-egoistyczny
Podstawy prawoznawstwa	tak	85,2	81,6	73,3	58,7
	nie	6,2	8,3	15,0	19,6
	trudno powiedzieć	8,5	10,1	11,6	21,4
Podstawy religioznawstwa	tak	51,0	47,7	37,2	24,3
	nie	25,0	28,6	42,0	50,3
	trudno powiedzieć	23,9	23,8	20,8	25,4
Podstawy etyki	tak	88,6	77,2	75,0	70,0
	nie	3,9	8,2	13,4	14,4
	trudno powiedzieć	7,5	14,6	11,5	15,5

Zauważyć należy, że niezależnie od poziomu moralno-prawnej kultury, większość uczniów uważa za konieczne nauczanie w szkole podstaw prawoznawstwa i etyki. W stosunku do nauczania podstaw religioznawstwa mniej niż połowa respondentów popierała taką ideę, a tylko co dziesiąty uczeń skłonny był uznać ten przedmiot jako obowiązkowy. Wśród wymienionych przedmiotów największym zainteresowaniem badanych cieszyło się nauczanie podstaw etyki (78,7%), a najmniejszym właśnie religioznawstwo (41,4% wskazań pozytywnych). Szczególnie wyraźnie nastroje ateistyczne pojawiły się u uczniów w trzeciej i czwartej z wyodrębnionych przez nas grupy, albowiem prawie połowa (42% i 50,3%) uważa nauczanie religioznawstwa za zbędne. W pierwszej i drugiej grupie wskaźniki te były znacznie niższe – odpowiednio 25% i 28,6%. Niestety, tak wielkie „zamiłowanie” do etyki podyktowane jest przede wszystkim życzeniem (w pełni chwalebny) nauczenia się poprawnego prowadzenia siebie, nabrania dobrych manier, tj. etykiety. Jest to słabo związane z tym, co nazywamy normami moralnymi w działalności życiowej jednostki i społeczeństwa. Wynika stąd dużo mniejsze zainteresowanie religioznawstwem i religią w ogóle, a przecież właśnie religia, w szczególności chrześcijaństwo, demonstrują i postulują normy moralne w ich najszerszym sensie.